

שליח ציבור

ראשי פרקים

- א. תפקידו של שליח הציבור
  - ב. התנאים הנדרשים משליח ציבור
  - ג. שליח ציבור חילוני
- סיכום

אף שבימינו לא רבים הם החילוניים המעוניינים להיות שליחי ציבור, ישנם זמנים – כגון ביום זיכרון (יארצייט) או בהזדמנות חשובה אחרת – בהם מתעוררת השאלה האם ניתן לאפשר להם זאת. שאלה זו עדינה ומורכבת, שהרי מגמתו של המבקש היא לשמור על קשר מסוים למסורת ולבית הכנסת, אלא שאינו מגדיר עצמו כאדם דתי, על כל המשתמע מכך. בפרק זה נברר מהו תפקידו של שליח הציבור בימינו, באלו תנאים עליו לעמוד ואלו תכונות נדרשות ממנו, ומתוך כך נוכל לבחון את התאמתו של חילוני לתפקיד זה.

א. תפקידו של שליח הציבור

תפקידו של שליח הציבור שנוי במחלוקת תנאים:

אמר רבן גמליאל לחכמים: לדבריכם למה שליח ציבור יורד? אמרו לו: כדי להוציא את שאינו בקי. אמר להם: כשם שמוציא את שאינו בקי, כך מוציא את שהוא בקי (ראש השנה לד, ב).

הלכה כחכמים, הסוברים שתפקידו הוא להוציא ידי חובה את מי שאינו בקי (שו"ע או"ח קכד, א). אמנם, במשך הזמן נעשה הציבור בקי בתפילה^א, עד שהרמב"ם נשאל (שו"ת פאר-הדור [בלאו] סי' קמח, ושם הערה 10) האם גם כיום, כשהציבור יודע להתפלל, יש להמשיך ולקיים את תקנת חזרת הש"ץ? תשובתו הייתה שאמנם יש להמשיך ולקיימה, וכך הם

א. בקיאות זו משמעותה ידיעת מילות התפילה ותו לא, כנראה מפשט הגמרא שם. לכן, בדורות האחרונים כמעט ואין לחשוש לה, כיוון שבעבר היה אחוז נכבד מתוך כלל הציבור אנאלפביתי, תופעה שהיום כמעט ואינה קיימת. בנוסף, בעקבות התפתחות הדפוס נעשה הסיודור לנחלת הכלל.

תקנות חכמים – שגם אם נתקנו מפני סיבה מסוימת אין משנים אותן, שמא בכל זאת יהיה צורך בדבר. כך נפסק גם בשו"ע (שם, סעיף ג).

למרות האמור נראה שאין מעמדה של חזרת הש"ץ היום שווה למעמדה בזמן המשנה. על מנהג אשכנז להוסיף פיוטים בעת חזרת הש"ץ בשבתות מיוחדות ובמועדים, מעיר המגן-אברהם (ריש סי' תקצא) שבאופן כזה לא יוכל גם מי שאינו בקי לצאת ידי חובה, ופירש פמ"ג (א"א קכד, ב. מובא בביאור-הלכה ריש סי' קכד ד"ה "יכוין") שהסיבה לדבר היא כיוון שאי אפשר לכוון ולשמוע את כל הפיוטים, ולכן יש בזה 'הפסק'. נמצא שתקנו לומר פיוטים אף על פי שבכך מפקיעים את עיקר טעמה של חזרת הש"ץ, וכנראה מפני שבימינו אין אנו חוששים לטעם זה אלא רק מקיימים תקנת חכמים.

אמנם דעת הפרי-מגדים עצמו לסנוגר על המנהג, שיתכן שאדם שאינו בקי יוכל בכל זאת לכוון ולצאת ידי חובה, למרות שאפשרות רחוקה היא.

סיבה נוספת לחזרת הש"ץ בימינו כתבו התוספות (מגילה כג, ב ד"ה "ואין פורסין"):

כמו שאנו רואים ש"ץ, שאע"פ שכבר התפלל כבר השמונה עשרה ברכות בלחש חוזר ומתפלל בקול רם, ואע"פ שכולנו בקיאים עכשיו. שהרי אם היה מתפלל תחילה בקול רם, שמא לא יכוונו ליבם להגיע עם הש"ץ במקום קדושה ומודים.

לדעתם נמצא שחזרת הש"ץ כיום אינה אלא כדי שנוכל לומר קדושה בציבור. גם הטור (או"ח שם) הביא סברתם, אמנם כתוספת על הסיבה המקורית ולא במקומה:

יחזיר הש"ץ התפילה, שאם יש מי שאינו יודע להתפלל יכוון... וגם מחזיר התפילה, כדי שיענו קדושה אחריו.

לפי זה, אפשר לומר שמנהג אמירת הפיוטים מסתמך אף הוא על סברה זו.

מאחר והצורך בחזרת הש"ץ פחת מאד כאמור, נתקבל בהרבה מקומות המנהג שלא לחזור על כל התפילה במנחה, אלא להתפלל 'מנחה קצרה': הש"ץ מתפלל בקול עד "אתה קדוש", על מנת שיוכלו לומר קדושה, ואחר כך ממשיך להתפלל בלחש. מנהג זה מובא בב"י, שכתב (או"ח קכד ד"ה "כתב הכל בו"):

ועכשיו נהגו ברוב המקומות להתפלל לכתחילה ש"ץ תפילת המנחה בקול רם, כדי שיענו קדושה אחריו, ולא יצטרך לחזור ולהתפלל.

על כך מעיר הרמ"א (ד"מ או"ח קכד) שאנו לא נוהגים כך אלא אם כן השעה מאוחרת וזמן תפילה דוחק, וכן פסק בהערותיו לשו"ע (שם, סעיף ב).

במקום אחר כתב הב"י (או"ח רלד ד"ה "ומתפללין י"ח") שמנהג זה הוא מנהג הספרדים², אולם העיר שמנהג האשכנזים הוא הנכון ושבצפת גזרו נידוי על מי שיתפלל מנחה קצרה (ידוע שהאר"י הדגיש מאוד את חשיבותה של חזרת הש"ץ, וכתב שמעלתה גדולה יותר

ב. וכן הביא גם בבאה"ט או"ח קכד סק"ד.

מתפילת לחש, ואין לבטלה כלל. ובספר בן איש חי [פרשת תרומה אות ב] כתב שבאמת אין עיקר חזרת הש"ץ כדי להוציא מי שאינו בקי, אלא מחמת טעמים קבליים [וראה שו"ת יחזקאל דעת ח"ג סי' טז].

בכל זאת, במשך השנים היו נסיונות גם בקהילות אשכנזיות להנהיג קיצור בחזרת הש"ץ, וזאת בגלל ריבוי המדברים בתפילה. בשו"ת אז-נדברו (ח"ב סי' כג) כתב שאמנם מתחילה הייתה דעתו נגד קיצור חזרת הש"ץ במנחה, אבל אח"כ חזר בו כיוון שראה שהעולם לא מכוונים לברכות הש"ץ, וכמעט שהן לבטלה. נסיונות אלו הסתמכו על דברי הרמב"ם (שו"ת הרמב"ם סי' לו) שתיקן לבטל את חזרת הש"ץ במצרים מסיבה זו, וכפי שנימק הרדב"ז (שו"ת סי' א' קסה): "שהוא חילול ה' בין הגויים, שאומרים על היהודים שהם מזלזלים בדתם". בין המתנגדים אפשר למנות את שו"ת זכר-יהוסף (שאוועל, סי' יט), שכתב כי עדיף להתאמץ ולהשקיע את המתפללים, ולא לשנות מסדר התפילה.

מן האמור עולה שאין תפקידו של הש"ץ כיום להוציא את המתפללים ידי חובתם בברכות התפילה. אמנם, יש לעיין האם דין אמירת הקדושה הוא כשליחות עבור הציבור והיא מצריכה להוציאם ידי חובה.

המנהג הקדום היה שהש"ץ אומר את הפניה כלפי שמיא – "נקדישך" וכו', והציבור עונה רק "קדוש" "ברוך" ו"ימלוך". אמנם מאוחר יותר התפשט המנהג לומר גם את שאר חלקי הקדושה לפני החזן, החוזר ואומר אותם בקול רם (טוש"ע או"ח קכה, משנה-ברורה סק"א-ב, ביאור-הלכה סוף ד"ה "אין הציבור").

למנהג הקדום, כתב הרא"ש שהש"ץ אומר "נקדישך" וכו' "בשם כל הציבור". ונראה שאין כוונתו לומר שהוא מוציא אותם ידי חובתם, כיוון שאין חובה על הציבור לומר פסוקים אלה, אלא שאומר בשמם לפני הקב"ה שמקדישים ומעריצים אותו, ועיקר הקדושה היא באמירת הציבור – האומר את פסוקי ההערצה וההקדשה עצמם. ובאמת הדין הוא שבמקומות שאסור להפסיק, כגון קריאת שמע וברכותיה, אומר היחיד רק "קדוש" ו"ברוך" – שהם העיקר (משנה-ברורה סי' סו, סקי"ז).

למרות האמור, בשו"ע (או"ח נגי) מובא להלכה המנהג לתת לקטן לרדת לפני התיבה בתפילת ערבית בלבד. לגבי תפילות אחרות, כתב הב"י (שם ד"ה "ומדברי רבנו") שאינו יורד – כיוון שצריך לומר קדושה וגם להוציא מי שאינו בקי⁷.

ובכל זאת נמצא בדברי הפוסקים גם מי שהתיר לחרש גמור (שדינו כקטן) לעבור לפני התיבה, כיוון שבימינו אין הש"ץ מוציא את הרבים ידי חובתם⁸.

ג. יתכן שדבריו אלו מבוססים על מה שכתב בתשובה שהובאה לעיל, שאין כיום מי שאינו בקי. ואמנם שם כתב שיש לקיים המנהג בכל-זאת ולא לבטלו מחמת הבקאות, אך כשהייתה סיבה חזקה לבטלו ודאי שסברא זו חזי לאצטרופי.

ד. הקדים את עניין הקדושה לעניין הוצאת מי שאינו בקי, ויש לדייק מכאן שסבר כפי שכתבתי למעלה, שבימינו לא שכיח כלל שיוציא ידי חובה, כיוון שכולם בקיאים.

ב. התנאים הנדרשים משליח ציבור

התנאים הנדרשים משליח ציבור מפורטים ברמב"ם (הלכות תפילה ה,יא) בטור (או"ח נג) ובשו"ע (שם, סעיף ד). זו לשון הטור:

ואיזהו הגון? זה שהוא ריקן מעבירות ופרקו נאה ושפל ברך ומרוצה לעם ויש לו נעימה וקולו ערב ורגיל לקרות תורה נביאים וכתובים. ואם אין מוצאים מי שיש בו כל המידות האלו, יבחרו הטוב שבציבור בחכמה ומעשים טובים.

מקור דברי הפוסקים היא הגמרא במסכת תענית (ז,ב), המפרשת את המשנה הדנה בשליח ציבור של תענית. לכאורה קשה, שהרי אפשר לחלק ולומר שאין תכונות אלה נדרשות אלא משליח הצבור בעת צרה, שבה יש להתאמץ במיוחד לרצות את בוראנו ולהסיר פורענות מעלינו. ואכן מצינו פוסקים המחלקים חילוק זה, כפי שכתב הכל-בו בשם רב האי גאון (מובא בביאור הגר"א שם).

גם הכסף-משנה (רמב"ם, שם) העיר על כך שאמנם מקור הדין מתענית, אבל דברי הרמב"ם מוכיחים שסבר שדברי הגמרא אמורים גם בשליח ציבור רגיל, וכך פסק גם בשו"ע. אמנם על דברי השו"ע כבר העיר הגר"א (שם) שהשמיט חלק מן התנאים המופיעים בגמרא, כיוון שגם לדעתו יש הבדל מסוים בין תפילת התענית לבין תפילה של יום יום¹.

אחרונים רבים חולקים על השו"ע (מובאים בבאה"ט שם, סק"ז), ומחלקים בין תענית לשאר השנה. לדעתם אין צריך שיהא ריקן מעבירות וכו', אלא כל שכעת מעשיו טובים ראוי לרדת לפני התיבה. מהרש"ל (שו"ת סי' כ, מובא בבאה"ט שם) מקל עוד, ולדעתו אם הציבור רוצה בו וקולו נעים ואינו רשע ורגיל לקרות בתנ"ך – ממנים אותו לש"ץ².

עוד יש לציין את דברי השו"ע בהמשך הסימן (סעיף ו):

ה. בספר אישי-ישראל לרב פפויפר עמ' קכג בשם אורח-נאמן, ומכאן אפשר ללמוד לכאורה גם על דינו של חילוני הבא להתפלל. מאידך גיסא, כתב שם (בעמ' קכב הערה ט, בשם זכרון-יהודה [גריןואלד] או"ח סי' ז) להיזהר מלתת למחלל שבת להיות שליח ציבור. וראה להלן הערה י. על דברי האורח-נאמן יש להקשות ממה שהב"י המובא לעיל לא התיר לקטן להיות ש"ץ מפני אמירת הקדושה, ולכאורה ה"ה לחרש, וצ"ע.

ו. עיין גם במג"א סק"ו.

ז. עיין כף החיים נג,ז שהביא עוד פוסקים כמהרש"ל. הרא"ש מתרעם בתשובתו (שו"ת הרא"ש כלל ד, מובא בטור הנ"ל) על מנהג ספרד בימיו, שהיו נותנים לחזנים לרדת לפני התיבה לפי יכולתם להשמיע קול ערב, ולא הקפידו גם אם החזן רשע גמור! דורות רבים אח"כ, בספר שיירי-כנסת-הגדולה (טור או"ח נג,ב), תיאר את המצב הקשה בימיו, שהיו בודקים רק אם החזן הוא בעל "נעימות קול וקול ערב", ולא משגיחים בשאלה אם הוא ריקן מעבירות, וכתב שאין ביכולתו למחות. אין להביא ראיה מעדויות אלה, שהרי רק ההכרח הוא שגם שלא יכלו למחות, אבל לכתחילה ודאי שלא הסכימו לכך.

אין ממנין אלא מי שנתמלא זקנו, מפני כבוד הציבור. אבל באקראי משהביא שתי שערות יוכל לירד לפני התיבה, ובלבד שלא יתמנה מפי הציבור או מפי ש"ץ הממנה אותו להקל מעליו ולהתפלל בעדו לעתים ידועים.

לפי זה נראה שכל המעלות הנדרשות משליח הציבור בסימן זה אינן אמורות אלא במינוי קבוע מטעם הציבור ולא בשליח ציבור מזדמן, וכנהוג בזמננו שבכל פעם יורד אחר לפני התיבה.

ג. שליח ציבור חילוני

מן האמור עד כאן עולה שמעיקר הדין יש להתיר לחילוני החפץ בכך להיות שליח ציבור, אף שלדעת הכל אין זו מציאות רצויה. מצד תפקידו של שליח הציבור אין בכך מניעה, שהרי בימינו אינו צריך להוציא אחר ידי חובה, וגם באמירת הקדושה אין משום שליחות. מצד התנאים הנדרשים משליח הציבור בגמרא ובפוסקים – גם אם נסבור שהם נדרשים גם מש"ץ שאינו קבוע – נראה שיש לסמוך על הפוסקים הרבים שהקלו בכל תפילה שאינה של תענית, ובייחוד על דברי מהרש"ל – שאם אינו רשע די בכך^ח (וראה לעיל בפרק 'תינוק שנשבה', שם ביארנו שלדעת רבים אין לקרותו רשע^ט).

אמנם תנאי נוסף מזכיר מהרש"ל: "ורגיל לקרות בתנ"ך". תנאי זה פשוט והכרחי, שהרי התפילה מנוסחת בלשון חכמים ומשולבים בה פסוקים רבים. חילוני המבקש להיות שליח ציבור הוא בדרך כלל אדם שנוסח התפילה שגור על פיו בגירסא דינקותא, או שלמד אותו מאחד המתפללים. בכך עונה הוא גם על התנאי הזה. אמנם אם המבקש אינו מסוגל לומר כיאות את נוסח התפילה, אין לאפשר לו להיות שליח ציבור אלא לאחר שיתפלל עם הציבור משך זמן מסוים וילמד את הנוסח.

פוסקי הדורות האחרונים

הרב הופמן מעיד על מנהג אשכנז בזמנו (מלמד-להועיל ח"א או"ח סי' כט):

וזכורני שפעם אחת אירע אבלות לאיש אחד שחנותו פתוחה בשבת... ואף שהגבאי שם היה איש חרד וירא אלקים הניחו לירד לפני התיבה בלי מניעה,

---

ח. אפשר היה להבין את דברי מהרש"ל באופן מצומצם יותר: א"צ שנדע שהוא ריקן מעבירות, אלא כל מי שאיננו יודעים עליו שהרשיע ועבר עבירות כשר. על פי הבנה זו יש לפסול את החילוני מלהיות שליח ציבור, שהרי "אנן סהדי" שהוא עובר עבירות. אמנם נראה שהמקלים על פי דברי המהרש"ל הבינו את דבריו במשמעות הרחבה, שגם אם עובר עבירות די בכך שאינו רשע – היינו כופר ממש.

ט. אמנם, אין זה הכרחי שמי שסובר שאינו נקרא רשע מכשירו לשמש כש"ץ. דעת הרב פיינשטיין, למשל, היא שאינו יכול להצטרף למניין אלא במסגרת מיוחדת של אמירת דברים שבקדושה, ראה בפרק 'צירוף למניין'. כמו כן לא התיר ברווח להעלותו לתורה, ראה בפרק 'עלייה לתורה'. זאת למרות שלדעתו אין החילוניים שבדורותינו נקראים רשעים, ראה דיון בדבריו בפרק 'תינוק שנשבה'. יתכן שלדעתו לא יוכל גם לשמש כש"ץ.

וכאשר שאלתי את הגבאי למה לא מנעו אמר לי שכן הוא גם כן מנהג מימים קדמונים בביהמ"ד דפה שאין מונעין... וכיוון שהרבנים דשם שהיו אנשי שם לא מיחו, מסתמא היה טעמם ונימוקם עימם. ואפשר שסמכו ע"ז מה שכתוב ג"כ בשו"ת בניין-ציון החדשות... וכן הגיד לי הרב מו"ה משולם זלמן הכהן ז"ל בשם הגאון בעל שואל-ומשיב, שכתב שהאנשים מאמריקה אינם נפסלים ע"י חילול שבת שלהם...

בכל זאת, המליץ למי שיכול ללכת למניין אחר, בתנאי שאינו מבייש את הש"ץ ההוא. בשו"ת משיב-מלחמה (ח"ב סי' קז) כתב כי "אפשר אולי להכשיר" חילוני להיות חזן על סמך דברי החזו"א המפורסמים (י"ד סוף סי' ב) הסובר שהם תינוקות שנשבו, וממילא עבירותיהם אינן אלא כאונס ואינם נפסלים על ידן מלהיות שליחי ציבור.

אמנם בשו"ת רבבות-אפרים (ח"ד סי' מה) כתב בשם הרב פיינשטיין לתת לחילוני לעבור מ"אשרי ובא לציון" ועד סוף התפילה, ומשמע שלא יתנו לו יותר מזה. אך אפשר שפסק כן רק לכתחילה, ובשעת הצורך אולי יתיר לתת לו גם בשאר חלקי התפילה, וצ"ע. דברי הפוסקים מבוססים על התפיסה שחילוני בימינו הוא 'תינוק שנשבה', או לפחות אינו רשע'. נוסף על כך, חילוני הבא להתפלל, ועל אחת כמה וכמה אם הוא מבקש להיות שליח ציבור, מראה בכך על אמונה באלקי ישראל ועל קבלה מסוימת של עול מצוות. אמנם אם מדובר באדם שאנו יודעים בבירור כי הוא כופר, אין להניח לו להיות שליח ציבור בשום אופן. וכבר פסק הרב פיינשטיין (אגרות משה או"ח ח"ב סי' ג) בדין הרפורמי והקונסרבטיבי שהם גרועים מחילוני, ואין ברכתם ברכה.

סיכום

א. בימינו מעטים הם החילוניים המעוניינים להיות שליחי ציבור. ודאי שאנו לא ניזום הצעה כזו.

ב. אם נמצא חילוני המעוניין להיות שליח ציבור, אפשר לתת לו לעבור לפני התיבה החל מ"אשרי ובא לציון" ועד סיום התפילה.

י. כאן המקום להעיר על אודות סתירה בדברי הילקוט-יוסף, שכן בדיני קדיש וקדושה (סי' נה סעיף יא ובהערה) ובדיני נשיאת כפים דין ט"ו והערה ט"ו כתב את הדין במחלל שבת בימינו, וציטט את דברי המלמד-להועיל ועוד. לעומת זאת, בהלכות ש"ץ (סי' נג סעיף כז ובהערה) הביא את הדין המקורי של מחלל שבת ואסר לתת לו לעבור לפני התיבה אפילו ביארציט, למרות שתשובתו של המלמד-להועיל עסקה בפירוש בדין זה ושם מתיר בדוחק. באמת בדבריו בהלכות ש"ץ לא התייחס כלל למקורות הדנים במציאות ימינו, ורק ציין שאם מתפלל עם ציבור חילוני כדי לקרבם לתורה ומצוות יש להעלים עין במקרה כזה, והמליץ לשאול שאלת חכם. בתשובה להערה זו כתב לי המחבר: "שליח-ציבור חמיר טפי, דהא מעלת התפילה קמי קודשא בריך-הוא, ואיך יהיה שליח של הציבור והוא מחלל שבת? ובפרט שיש אומרים שאין החילוניים חשיבי כתינוק שנשבה, וביב"א ח"י האריך בזה. ועכ"פ לא לכל מילי נקטינן כדברי הרב מלמד-להועיל והיכא דמסתבר נקטינן כהחולקים".

ג. אם יש חשש למחלוקת ולתרעומת, אפשר לסמוך על המקלים לתת לו לעבור לפני התיבה בכל התפילה. אך אם הוא כופר, אין לתת לו בשום אופן לעבור לפני התיבה.